

Н. І. Черниш

**ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ КНИГИ У СПАДЩИНІ
ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕДАКТОРІВ КІНЦЯ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**

Проблеми культури книги, про які нині чимало пишуть і теоретики редагування, і видавці-практики (див., зокрема [2, 23, 28, 44]), на перший погляд набули особливої актуальності лише останнім часом, коли спостерігається деяка активізація книговидавничої діяльності, чітко окреслюється зростання запитів читачів щодо якості видань (не лише з точки зору їх змісту, а й стосовно ілюстрування, художньо-технічного оформлення та поліграфічного втілення).

Дійсно, у кінці XIX – на початку XX ст. у складних умовах цензурних обмежень (на українських землях, що входили до складу Австро-Угорщини) чи навіть реально існуючих заборон друкованого рідною мовою слова (згадаймо Валувський указ 1868 р., Емський акт 1873 р., дія яких охоплювала схід України), відсутності більш-менш усталеного, єдиного правопису, економічної скрути, що її переживали чи не кожне тогочасне українське видавництво або ж часопис, несформованості теоретичних і методичних засад редакційно-видавничого опрацювання елементів видання та низки інших негативних чинників, коли сам факт появи українського друку часто-густо ставав справжньою подією національного життя, – здавалось би, годі й говорити про культуру книги. Однак ознайомлення зі спадщиною видатних письменників, науковців, журналістів, редакторів кінця XIX – початку XX ст. (а це – уривки з художніх творів, наукових, літературно-критичних статей, рецензій, листування, щоденникових записів тощо) засвідчує, що практично всі, хто був причетний до книготра пресовидання, постійно піклувалися про якість чи то газети. чи то альманаху або ж журналу, чи то книги, дбали про належний рівень їх культури. Більше того, осмислення цієї мозаїки думок, поглядів, цитат (у чомусь, можливо, й суперечливих, але у своїй більшості доволі одностайних і виважених) дає підстави стверджувати, що на основі багатого й різнобічного **практичного** досвіду видавці та редактори минулого формували засади цілісної, науково обґрунтованої концепції культури книги, яка у сучасних

умовах лише набула остаточного **теоретичного** витлумачення та утвердження.

Наріжним каменем цієї концепції слід вважати турботу про читача, оцінку авторського тексту загалом чи будь-якого елемента видання окремо з огляду на його доцільність, необхідність або ж навіть „зручність” для тієї аудиторії, яка звернеться до книги. Варто наголосити, що цей підхід найбільш характерний для редакторів з великим, багаторічним досвідом, передусім для М. Грушевського та О. Маковея, чії імена тісно пов’язані з такими відомими виданнями, як „Літературно-Науковий Вістник”, „Буковина”, „Записки Наукового Товариства ім. Т.Шевченка” та інші. Ось лише декілька цитат на підтвердження цієї нашої думки. О. Маковей писав: „Кожне видавництво (видання. – *Н. Ч.*) має читачів з різних сфер, і як ті читачі не до всього друкованого мають однаковий інтерес, то і трудно всім однаково догодити. Для одного стаття виходить за популярна, він бажав би чогось більше; для другого – за тяжка, він бажав би чогось легшого. А нема хоч тисячки людей з однаковою освітою, котрі хотіли би чи могли би піддержувати відповідний для себе журнал. Звідси походить, що в однім і тім же самім галицькім чи буковинськім видавництві нераз і мусять друкуватися статті то з меншим, то з більшим науковим апаратом”¹ [29, с. 190]. М.Грушевський, ніби підсумовуючи власний редакторський досвід і формуючи методичні поради редакторам, наголошував: „Багато уваги треба покласти на питання, що треба ставити завжди: а) чи зручно ці події уложені (композиція); б) чи відповідно дібрані особи до виведених подій і умотивовано їх характери; в) чи все це сходиться в єдиній концепції (ідея); г) яке враження справляє твір”[6, с. 34]. І головне: „Я вважаю редакторським правом своїм (підкреслено автором. – *Н. Ч.*) робити поправки, зважаючи на публіку”[7, с. 221].

Дійсно, багаторічний редакторський досвід О. Маковея і М. Грушевського (детальніше про це див. [19, 20, 124]) сформував їх підхід до авторського тексту, науково-довідкового апарату та й, зрештою, до будь-якого явища у виданні „з позиції читача” (або, за словами М.Грушевського, „зважаючи на публіку”). Врахування потреб, можливостей тієї зацікавленої аудиторії, якій,

¹ Тут і далі при цитуванні тексти подаємо відповідно до сучасних правил правопису, зберігаючи ті особливості живої мови автора та епохи, які відтворюють існуючі у кінці XIX – на початку XX ст. фонетичні, морфологічні, лексичні риси.

власне, призначене видання, турбота про потенційного читача притаманні й багатьом іншим редакторам та рецензентам. Так, рецензент [Б. Г.] (можливо, Б.Грінченко?) при оцінці твору С. Русової „Божа іскра: Оповідання про Рафаеля” зазначав: „Найліпше переказано Рафаелів житєпис; а що до іншого, то дуже час-то це тільки сухий реєстр історичних подій. Хто вчивсь історії, тому цей реєстр зрозумілий, але що зрозуміє з його читач із народу? Чи не здасться це все йому збираницею накопичених фраз про невідомі і незрозумілі речі?” [3, с. 98]. В.Сімович ніби „бачить” майбутнього читача часопису „Життя і знання”, що його протягом тривалого часу видавало товариство „Просвіта”, коли радить: „Статті мусять бути короткі... популярні без зайвих чужих слів, а все, що може бути незрозуміле для пересічного читача, пояснене нотатками”. На його думку, важливо, щоб „поодинокі статті творили для себе замкнену цілість (без „далі буде”), щоб були короткі, писані зв’язким стилем, популярно” [35, с. 256]. Культура видання, як свідчать наведені вище цитати, формується передусім якістю авторського тексту, його відповідністю потребам та можливостям читачів.

Історичні обставини другої половини та кінця ХІХ ст., коли закладались погляди на культуру книги, зокрема відсутність більш-менш усталеного, єдиного для всієї української території правопису, спричинили особливу увагу видавців, журналістів, редакторів до мови видань. Зауважимо, що ця проблема не втратила свого важливого значення й у пізніший період, на початку ХХ ст., зрештою, вона залишається актуальною й нині. У цьому питанні спостерігаємо однаковість думок всіх причетних до книго- та пресовидання видатних діячів: необхідно подолати „правописний хаос” (В.Сімович) [36, с. 34], виробити „стиль, повний ясності, скромності і простоти” (І.Франко) [39, с. 296], „викладати бесіди досить просто і зрозуміло” (Г.Шерстюк) [45, с. 199]. Безперечно, не можна оминати увагою насамперед таких глибоких міркувань про культуру мови, як:

“Писатель мусить поперед усього владати добре мовою свого народу, і то не мовою одного села, одного повіту або одної губернії, але мовою такою, котра була б однаково своя, зрозуміла і люба всім повітам, губерніям та селам, мовою літературною, мовою школи й інтелігентного товариства” (І.Франко) [40, с. 17];

“Зацікавлення мовою у нас не виходить поза таку дрібни-щу, як правопис та апострофи. Люди, що кричать про правопис-

ний хаос та роздирають собі роти над проблемою “один народ – один правопис”, – над культурою самої мови ніколи не спиняються” (В.Сімович) [36, с. 35];

“Українська мова в своїй основі – це мова простого і ясного думання, без зайвої метафоричності. Простота думання, називання речей їх властивими іменами – це питома ознака нашої живої мови; кожний письменник мусить глибоко це передумати і зрозуміти, і цілою своєю істотою пережити, коли хоче, щоб його твори були справді українські, щоб його зрозуміли так, як він сам думає. “Пиши просто” – це найперша і найважливіша вимога до кожного письменника; на жаль, тільки у нас часто забувають про це, як забувають і про те, що ясно писатиме тільки той, хто думатиме по-українському” (І.Огієнко)[32, с. 12].

Закликаючи авторів “ставитися до своєї мови поважно”, видатні редактори, як правило, у своїх зауваженнях та нотатках не лише зазначають хиби аналізованих ними творів, а й висловлюють власні глибокі міркування щодо того, якою ж повинна бути мова видань – одна з основних складових їх культури. Безперечно, це “мова літературна, мова школи й інтелігентного товариства”, що наближувалась би “до тої спільної галичанам і українцям літературної української мови, якої витворення дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою” (І. Франко) [41, с. 67]. У контексті тогочасних культурно-історичних обставин розвиток єдиної української мови, спільної для Галичини та Східної України, формування засад нормативного усталеного правопису привертало увагу багатьох – В. Гнатюка, І. Франка, М. Грушевського та особливо А. Кримського, який, зокрема, наголошував: “Малоруський літературний правопис повинен рахуватися з етимологією тільки малоруською і до того (майже виключно) мови сучасної. Правопис наш повинен бути народно-етимологічним. Він повинен, по можливості, об’єднувати всі малоруські наріччя і, значить, триматися етимології спільно-малоруської”[25, с. 223].

Що ж особливо поцінують редактори й видавці і які мовні недоліки, на їх думку, знижують рівень культури періодичних видань та книг? Осмислення масиву цитатного матеріалу засвідчує, що розуміння слова, мови як засобу, за допомогою якого “виявляється назовні творчість” автора, спонукало передусім до аналізу текстів “з огляду на добір слів, будову речень, індивідуалізацію мови, ство-

рення поетичних образів, риторичних фігур” (Я. Гординський) [8, с. 120–121]. Тут головне:

“говорити просто, ясно... із правдивим запалом” (І. Франко) [42, с. 12];

писати “спокійно, широко, з великим поетичним почуттям” (О. Маковей) [30, с. 82];

“виробити собі той товариський, господарський стиль, повний ясності, скромності і простоти, який особливо сьогодні, в пору панування абстракції, претенсіональності, вишуканої кольористики та символізації в стилі на кожного чоловіка з незатуманеною головою робить враження подуву свіжого повітря при виході з замкненої, вишуканими парфумами... надиханої кімнати” (І. Франко) [39, с. 296];

звертати увагу на “чистоту” та “звучність” мови (тобто ефонічність), бо “наша мова така на се чуйна” (Р. К.) [33, с. 86];

досягти “ясності і стислості вислову, вміння в короткому нарисі передати суть певної ідеї” (В. Дорошенко) [13, с. 183];

уникнути “недбалості і поверховості”, “численних неконсеквенцій граматичних і правописних”, “варварської будови речень і періодів” (В. Львівський) [27, с. 58].

Цілком зрозумілим є те, що, окрім зазначених вище недоліків, редактори не оминають увагою й інших прикрих хиб у мові, які негативно позначаються на культурі видань (так, М. Грушевський пише про “лиху мову”, „масу чужих слів” у творах нашого письменства загалом [9, с. 180]; О. Маковей знаходить „галицькі похибки” в текстах Т. Бордуляка [30, с. 82]; І. Нечуй-Левицький висловлює незадоволення редакторами альманаху “З потоку життя” за те, що вони “пороздирали прикметники, поставивши прийменни-

ки... і вийшла... якась нісенітниця”² [31, с. 184]; В. Сімович турбується про „устаткований спосіб передавати імена авторів і заголовки книжок латиною у наукових працях” [37, с. 46]; В.Кубійович вимагає „одностайності скорочень” в українських енциклопедіях [26, с. 10] та ін. Таким чином, без перебільшення можна стверджувати, що для редакторів та видавців кінця XIX – початку XX ст. поняття культури видання було невід’ємним від культури його мови – ясної, чистої, милозвучної.

Великий читацький досвід, що його нагромадили видатні діячі книго- та пресовидання аналізованого історичного періоду, їх багаторічна наполеглива робота на ниві науки чи літератури, яка безпосередньо була пов’язана з опрацюванням значних масивів друкованої продукції як українських, так і чималого числа європейських видавництв, актуалізували увагу до науково-довідкового апарату – складової якісної, дійсно культурної книги. Власне, саме допоміжні тексти передмов, вступних статей, наявність бібліографічних матеріалів та пояснень (коментарів і приміток) до авторського твору, їх відповідність потребам певних читацьких груп мають пріоритетне значення у сучасному розумінні культури книги, що сформувалося на основі видавничого, практичного доробку кінця XIX – початку XX ст. (особливо яскраво ця точка зору втілена у працях В. Барикіна [див. 2, 4]).

У літературно-критичних статтях, рецензіях, листах та нотатках видатні редактори і видавці минулого насамперед наголошували на доцільності, а в окремих випадках навіть беззаперечній необхідності тих чи інших елементів науково-довідкового апарату (з огляду на зміст творів, вид видання, його читацьке призначення), подавали розгорнуте обґрунтування своїх пропозицій. Так, Д. Дорошенко вважає, що „без вступних критичних коментарів, без відповідних пояснень біографічного характеру”

² Принагідно зауважимо, що мовознавцям та історикам літератури добре відоме особливе ставлення І.Нечуй-Левицького до мови власних творів. Він, зокрема, у повістях та оповіданнях намагався нав’язати літературній мові кінця XIX – початку XX ст. такі риси, до яких змалку звик, нерідко заперечуючи тогочасний правопис (так, письменник не визнавав апострофа, виступав проти інфінітивів на *-ти* та ін.). Здаючи до друку свій доробок, І.Нечуй-Левицький обов’язково вимагав, щоб друкували „його правописом” і взагалі так, як він хоче, що почасти призводило до непорозумінь, зайвих суперечок, ускладнювало формування єдиних літературних норм української мови.

більшість поезій П. Куліша залишається „незрозумілими” читачам [14, с. 200]; М. Залізняк підкреслює важливість “передмов і пояснень до поодиноких творів й окремих місць” поем Т. Шевченка [21, с. 160–161]; М. Возняк відзначає цінність “варіантів й заміток” до апокрифів та легенд з українських рукописів, упорядкованих І. Франком [5, с. 630]. Використовуючи сучасну термінологію, зазначимо, що тут йдеться про історико-літературний (“передмови до поодиноких творів й окремих місць”) та текстологічний коментарі (“варіанти й замітки”), які мають визначальне значення у підготовці читача до адекватного, повного сприйняття текстів авторських творів, а, значить, у формуванні культури книги.

Однак не лише поради щодо доцільності залучення тих чи інших елементів науково-довідкового апарату видань, а й глибокі, змістовні, цілком фахові зауваження, що стосуються їх змісту, привертають нашу увагу. Власне, редакторів та видавців хвилюють такі проблеми, як:

“реєстр сучасної літератури далеко неповний, а що гірше – зовсім випадково чи довільно таки підбраний” (І. Джиджора) [15, с. 237];

“бібліографічна довідка навіть щодо старих письменників неповна. Показчик бібліографічний перед зразками починається лише з Шевченка, а попередній брак його заповнюється в кінці книги” (І. Стешенко) [38, с. 472];

передмова займає “майже половину книжки... мало зв’язана з самим твором, тому вона не конче тут на своїм місці” (М. Євшан) [18, с. 188];

“автор не вчисляє у передмові джерел, на яких засновується в книзі. Примітки про праці, якими користувався автор, дуже рідкі, у другій [половині книги] наведені непропорціонально” (О. Грушевський) [10, с. 157–158].

Викладені вище міркування та цитатний матеріал переконливо засвідчують, що видатні редактори минулого усвідомлювали важливість допоміжних текстів у формуванні видань високої культури, дбали про те, щоб вони були залучені доцільно, а зміст задовольняв читацькі потреби.

Продовжуючи кращі традиції української книговидавничої справи, в історії якої чимало ошатних видань, унікальних не лише за своїм змістом, а й за шрифтовим ансамблем, досконало ілюстрованих та якісно видрукованих, редактори кінця ХІХ –

початку ХХ ст. не оминали увагою проблеми художньо-технічного оформлення. Вони розуміли, як багато важить для читача і “зверхній вигляд видання” [11, с. 95], і “рясне пересипання книжечки образками, зв’язаними зі змістом текстів” [12, с. 48], і “старанність виконання” ілюстрацій та “розкішність” репродукування їх [43, с. 48], “гарний друк і гарне взагалі виконання цілої книги” [16, с. 279] (виділення наше. – Н. Ч.). Власне, з певними застереженнями ми можемо говорити про те, що усвідомлення необхідності єдності змісту видання та його матеріальної конструкції і почало формуватися на межі ХІХ – ХХ ст., а нині стало основою книгознавчого тлумачення концепції системності книги, детально опрацьованої у [23, 44]. Зрештою, хіба не про це пишуть І. Франко, М. Галушинський у своїх рецензіях на випущені в світ видання:

“Оця книжка – замітна поява в нашій письменстві... і своїм текстом і рисунками... В авторі [рисунків] видно гарний артистичний смак і почуття міри. Він не дав карикатур, але ілюструє Енеїду аналогічною манерою, якої тримався Котляревський. Та все ж таки ілюстраторові слід би було троха ліпше вчитатися в Енеїду і вдуматися в її концепцію, то й не був би робив таких помилок” (І. Франко) [43, с. 48];

“В останньому часі завелася у нас мода недбалого й несмачного видання книжок. Тим часом книжка мусить промовляти до купуючого своїм зверхнім виглядом... Одначе не зважають ні на формат, ні на черенки, ні на друк, ні на обкладинку. Бачиш гарну історичну повість – вона видана як агітаційна бібула. Бачиш збірку поезій або новел, а вигляд книжки в страшному розрізі з поезією і мистецтвом” (М. Галушинський) [11, с. 78].

Не можна не зауважити особливої (подекуди часом навіть надмірної) прискіпливості видавців до зовнішнього (“зверхнього”) вигляду книги, що навіть дало підстави для деяких узагальнень. [І. М.], зокрема, з гіркотою зазначав: “В Галичині є погана звичка: не читаючи книжки, лише на підставі зовнішнього вигляду давати про неї свій осуд” [22, с. 380]. Однак перше враження читача, на думку багатьох видавців та редакторів, все ж має неабияке значення. Так, В. Дорошенка “передовсім мило вражає зверхній вигляд – проста і густовна обкладинка... та гарний друк і гарне взагалі технічне виконання цілої книжки” [16, с. 279]; М. Галушинський наголошує, що “книжка мусить промовляти до купуючого своїм зверхнім виглядом” [11, с. 78]; Д. Андрієвський

висловлює задоволення – “сам вигляд книги надзвичайно огрядний, захоплюючий, позначений шляхетним смаком і дбайливістю замислюваного в своїм рукоміством майстра... Багата, але без пересади окладинка, добре скомпоновані початкові літери” [1, с. 284].

Доцільність залучених до видання ілюстрацій, їх зв'язок з текстом, змістом твору, мистецька та поліграфічна якість – усі ці аспекти художньо-технічного оформлення (а в ширшому розумінні культури книги) перебувають під прискіпливим аналізом видатних редакторів. І. Раковський наголошував: “Ілюстрації в популярних виданнях мають незвичайно велику вагу; вони важні як сам зміст” [34, с. 602]. Без сумнівів, це зауваження стосується не лише популярних книг, а й видань навчальної, наукової, довідкової, художньої літератури. Власне, ніби перегукуючись з І. Раковським, В. Дорошенко високо оцінює “Ілюстровану історію М. Грушевського” за те, що “має чимале значення й наукове, особливо завдяки тим високоцінним гравюрам, які так яскраво унагляднюють нашу історію” [17, с. 9]; О. Грушевський пише про книгу О. Кашенка “Оповідання про славне військо запорозьке низове”: “Досить малюнків, географічних мап та топографічних схем. Це все полегшує читання книги” [10, с. 157–158]; а В. Гнатюк зазначає: “Перша книжечка до читання для українських дітей пересипана рясно образками, зв'язаними зі змістом текстів. Ці образки не тільки полегшують процес читання, але виробляють у дитини почуття краси та естетичної насолоди”, а тому, на думку редактора, книга „повинна творити перелом у дотеперішнім виданні шкільних підручників” [12, с. 95].

Викладені вище міркування щодо розуміння видатними українськими редакторами та видавцями кінця ХІХ – початку ХХ ст. культури видання, безперечно, не охоплюють усього комплексу проблем у їх багатогранності. Однак вони переконливо засвідчують, що навіть у складних тогочасних умовах цензурних обмежень, економічної скрути, неусталеності правопису та несформованості теоретичних й методичних принципів редакційно-видавничої справи, всі, хто був причетний до книго- та пресовидання, не лише практично дбали про належну якість друкованої продукції, а й закладали засади цілісної концепції культури книги, в основі якої – увага до потреб читача, “поважне ставлення до мови творів”, прагнення досягти єдності змісту видання та його матеріальної конструкції.

1. Андрієвський Д. Рецензія на: *Umeni Slovanu* // ЛНВ³. 1924. Т. 85. Кн. 12. С. 284.
2. Барыкин В.Е. *Культура книги* // Книга: Енциклопедія. М., 1999. С. 354. 3. [Б. Г.] Рецензія на: Русова С. *Божа іскра: Оповідання про Рафаеля* // ЛНВ. 1905. Т. 30. С. 98. 4. Барыкин В.Е. *О культуре издания книги* // Книга: Исследования и материалы. 1982. Вып. 47. С. 107–119. 5. Возняк М. *Апокрифи і легенди з українських рукописів*. Упоряд. І. Франко // ЛНВ. 1910. Т. 52. С. 630. 6. Грушевський М. Рецензія на: Франко І. *Для домашнього вогнища* // ЛНВ. 1898. Т. 1. С. 34. 7. Грушевський М. *Лист до М. Павлика* // ЦДІА України у Львові. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 212. Арк. 221. 8. Гординський Я. *Із сучасних історико-літературних розслідувань* // ЛНВ. 1922. Т. 77. С. 120–121. 9. Грушевський М. Рецензія на: *Кобилянська О. Царівна* // ЛНВ. 1898. Т. 1. С. 180. 10. Грушевський О. *Кашенко А.* “Оповідання про славне війське запорожське низове” // ЛНВ. 1917. Т. 67. С. 157–158. 11. Галушинський М. *Книжка й українське громадянство* // ЛНВ. 1922. Т. 78. С. 78. 12. Гнатюк В. *Перша книжечка до читання для українських дітей* // ЛНВ. 1922. Т. 78. С. 95. 13. Дорошенко В. *Віндльбанд В. Історія нової філософії* // ЛНВ. 1914. Т. 66. С. 183. 14. Дорошенко Д. *Куліш П. Сочинення* // ЛНВ. 1909. Т. 46. С. 200. 15. Джиджора І. *Житецкий И. История Малороссии. Современная литература. Критическое обозрение* // ЛНВ. 1909. Т. 45. С. 237. 16. Дорошенко В. *Косинка Г. На золотих богів* // ЛНВ. 1922. Т. 77. С. 279. 17. Дорошенко В. *Український науковий рух у 1912 році* // ЛНВ. 1913. Т. 61. С. 9. 18. Євшан М. *Маврикий Метерлінк. “Синьобородий і Ариана”* // ЛНВ. 1913. Т. 64. С. 188. 19. Зелінська Н.В. *У пошуках втраченого жанру (огляд у жанровій системі української наукової літератури)* // Поліграфія і видавнича справа. 1995. № 30. С. 137–142. 20. Зелінська Н.В., Пилипів О.І. М. Грушевський і “Літературно-Науковий Вісник” // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Вип. 2. Львів, 1995. С. 286–294. 21. Залізняк М. *Шевченко Т. “Кавказ”, “Сон”, “Холодний Яр” і другі твори з коротким нарисом життя поета* // ЛНВ. 1907. Т. 39. С. 160–161. 22. [І. М.] *По чужих світах* // ЛНВ. 1928. Т. 95. С. 380. 23. Кравченко В.Ф. *Культура сучасної книги: К новій постановці питання* // Книга: Исследования и материалы. 1985. Вып. 52. С. 32–55. 24. Квітко І.С. *Біля витоків української наукової періодики: До ролі М. Грушевського у становленні академічного книговидання* // Українська періодика: Історія і сучасність. Доповіді і повідомлення II Всеукраїнської наук.-теор. конф. Львів–Житомир, 1994. С. 149–153. 25. *Крымский А. Украинская грамматика*. М., 1907. 26. *Кубійович В., Маркус В. Дві українські енциклопедії*. Нью-Йорк, 1961. 27. *Львівський В. Рецензія на: Лежогоубський Т. Страшний ворог* // ЛНВ. 1905. Т. 31. С. 58. 28. *Мильчин А.Э. Культура книги: Что делает книгу удобной для читателя*. М., 1991. 29. *Маковой О. З життя і письменства* // ЛНВ. 1898. Т. 2. Кн. 6. С. 190. 30. *Маковой О. Тимотей Бордуляк* // ЛНВ. 1898. Т. 3. С. 82. 31. *Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні* // Україна. 1907. Кн. 4. С. 184. 32. *Огієнко І. Як писати для широких мас*. Жовква, 1934. 33. [Р. К.] Рецензія на: *Атаманюк В. “Василько” і інші оповідання* // ЛНВ. 1923. Т. 79. Кн. 1. С. 86. 34. *Раковский І. Сірий Ю. Житє рослин* // ЛНВ. 1909. Т. 46. С. 602. 35. *Сімович В. Лист до дописувача з Перемишля М. Деревянка від 10.03.1938 р.* // ЦДІА України у Львові. Ф. 68691 (Товариство “Просвіта” у Львові. Видавничий відділ і редакція часопису “Життя і знання”, кореспонденція з 1923–1939 рр.). Арк. 256. 36. *Сімович В. Жінка і культура мови* // *Назустріч*. 1934. Ч. 12. С. 34–35. 37. *Сімович В. Латинка для нашої бібліографії* // *Книголюб*. 1927. Кн. 2. С. 46. 38. *Штешенко І. Українська муза – поетична антологія, історична хрестоматія* // ЛНВ. 1909. Т. 45. С. 472. 39.

³ Тут і далі назву “Літературно-Науковий Вісник” подаємо скорочено.

Франко І. *Bel parlar Gentile* // ЛНВ. 1906. Т. 33. С. 296. 40. Франко І. Наше літературне життя у 1892 р. // Зоря. 1893. № 1. С. 17. 41. Франко І. Хто такий "Лис Микита" і відки він родом?: Вступна стаття до поеми "Лис Микита" // Франко І. Збір творів у 50-ти т. Т. 4. С. 67. 42. Франко І. *Леся Українка* // ЛНВ. 1898. Т. 4. С. 12. 43. Франко І. Літературний Збірник "На вічну нам ять Котляревському" // ЛНВ. 1904. Т. 28. С. 48. 44. Черниш Н.І. Культура видання: теоретична модель та її практичне застосування // Палітра друку. 1996. № 4. С. 55–57. 45. Щерстюк Г. Сірий Ю. Про світ Божий // ЛНВ. 1908. Т. 42. С. 199.